

Бас редактор:

Қабылдинов Зиябек Ермұқанұлы

Редакциялық алқа:

Абашин Сергей Николаевич – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Санкт-Петербургтегі Европа университеті (Ресей)

Абдырахманов Толобек Абылович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, И. Арабаев атындағы Қызыл мемлекеттік университетінің ректоры. (Қырғызстан)

Аяған Бүркітбай Ғелманұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институты директорының орынбасары. (Қазақстан)

Әлімбаев Нұрсан – тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік музейінің директоры. (Қазақстан)

Әбусейтова Меруерт Қуатқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі. ҚР БҒМ ҒК Р. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының «Тарихи материалдарды зерттеу» орталығының директоры. (Қазақстан)

Әбіл Еркін Аманжолұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтының директоры. (Қазақстан)

Голден Кэти Стромайл (Kathie Stromile Golden) – PhD, Миссисипи өңірлік мемлекеттік университеті (Mississippi Valley State University) (АҚШ)

Кәрібаев Берекет Бақытжанұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, «Қазақстан тарихы» кафедрасының меңгерушісі. (Қазақстан)

Қожамжарова Дария Пернешқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің ректоры. (Қазақстан)

Кожирова Светлана Басиевна – саясаттану ғылымдарының докторы, профессор, Фудан Университетінің Қытай және Орталық Азияны зерттеу орталығының мен «Астана» ХҒК бірлескен директоры (Қазақстан)

Козодой Виктор Иванович – тарих ғылымдарының докторы, профессор. (Ресей)

Көкебаева Гүлжауһар Какенқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (Қазақстан)

Көмеков Болат Ешмұхамедұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Халықаралық қыпшақтану институтының директоры, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)

Матыжанов Кенжехан Исламжанұлы – филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, М.О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институтының директоры. (Қазақстан)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) – PhD, профессор Оксфордского университета (Великобритания)

Муртазаева Рахборхон Хамидқызы – тарих ғылымдарының докторы, Мирзо Ұлықбек атындағы Өзбекстан ұлттық университеті «Өзбекстан тарихы» кафедрасының профессоры. (Өзбекстан)

Панто Дмитрий (Panto Dmitri) – PhD доктор, Гданьск қаласындағы Екінші дүниежүзілік соғыс мұражайының ғылыми қызметкері. (Польша)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс педагогикалық университеті (Литва)

Самашев Зайнолла Самашұлы – археолог, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Герман археология институтының корр.-мүшесі. ҚР БҒМ ҒК Ә. Марғұлан атындағы Археология институты. (Қазақстан)

Сайлан Болат Санабайұлы – тарих ғылымдарының докторы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті. (Қазақстан)

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Балон ғылым академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, ғылым мен техниканың еңбек сіңірген қайраткері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

Сыдықов Ерлан Бәттайұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры. (Қазақстан)

Таймағамбетов Жәкен Қожасметұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР Ұлттық музейі. (Қазақстан)

Жауапты редактор:

Қаипбаева Айнагүл Толғанбайқызы

Ғылыми редактор:

Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы

Редактор:

Кубеев Рустем Жаулыбайұлы

Жауапты хатшы:

Раушан Жәлиқызы

Техникалық хатшы:

Хумарзах Алтынбек

Главный редактор:
Кабульдинов Зиябек Ермуханович

Редакционная коллегия:

Абашиин Сергей Николаевич – доктор исторических наук, профессор, Европейский университет в Санкт-Петербурге (Россия)

Абдырахманов Толобек Абылович – доктор исторических наук, профессор, ректор Кыргызского государственного университета им. И. Арабаева (Кыргызстан)

Алимбай Нурсан – кандидат исторических наук, профессор, директор Центрального государственного музея Республики Казахстан (Казахстан)

Абусеитова Меруерт Хуатовна – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Республиканского центра по изучению исторических материалов Института востоковедения имени Р.Б. Сулейменова (Казахстан)

Абиль Еркин Аманжолович – доктор исторических наук, профессор, директор Института истории государства КН МОН РК (Казахстан)

Аяган Буркитбай Гелманович – доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства КН МОН РК (Казахстан)

Голден Кэтти Стромилл (Kathie Stromile Golden) – PhD, Государственный университет долины Миссисипи (Mississippi Valley State University) (США)

Исмагулов Оразак Исмагулович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской академии наук, лауреат премии им. Ч.Ч. Валиханова, заслуженный деятель науки и техники, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (г. Нур-Султан, Казахстан)

Карибаев Берекет Бахытжанович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, заведующий кафедрой истории Казахстана, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Казахстан)

Кожамжарова Дария Пернешовна – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Южно-Казахстанского университета им. М.Ауэзова (Казахстан)

Кожирова Светлана Басиевна – доктор политических наук, профессор, содиректор Центра исследования Китая и Центральной Азии Фуданьского Университета и МНК «Астана», руководитель Центра китайских и азиатских исследований (Казахстан)

Козодой Виктор Иванович – доктор исторических наук, профессор (Россия)

Кокебаева Гульжаухар Какеновна – доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч.Валиханова КН МОН РК (Казахстан)

Кумекоев Болат Ешмухамбетович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Казахстан)

Матыжанов Кенжехан Слямжанович – доктор филологических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Института литературы и искусства им. М. Ауэзова (Казахстан)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) – PhD, профессор Оксфордского университета (Великобритания)

Муртазаева Рахборхон Хамидовна – доктор исторических наук, профессор кафедры «Истории Узбекистана» Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека. (Узбекистан)

Панто Дмитрий (Panto Dmitri) – доктор PhD, профессор, главный специалист научного отдела Музея Второй мировой войны г. Гданьска (Польша)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) – доктор педагогических наук, профессор, Вильнюсский педагогический университет (Литва)

Самашев Зайнолла Самашевич – археолог, доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. Германского археологического института. Институт археологии им. А.Маргулана КН МОН РК (Казахстан)

Сайлан Болат Санабаевич – доктор исторических наук, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Казахстан)

Сыдыков Ерлан Батташевич – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева (Казахстан)

Таймагамбетов Жакен Кожакметович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, Национальный музей РК (Казахстан)

Ответственный редактор:
Каипбаева Айнагуль Толганбаевна

Научный редактор:
Козыбаева Махаббат Маликовна

Редактор:
Кубеев Рустан Джаулыбайулы

Ответственный секретарь:
Раушан Жәліқызы

Технический секретарь:
Хумарзах Алтынбек

Editor-In-Chief:

Kabuldinov Ziabek Ermukhanovich

Members of editorial board:

Abashin Sergei Nikolaevich – Doctor of Historical Sciences, Professor, European University at St. Petersburg (Russia)

Abdyrakhmanov Tolobek Abylovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Rector of I. Arabaev Kyrgyz State University (Kyrgyzstan)

Alimbay Nursan – Candidate of Historical Sciences, Professor, Director of the Central State Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Abusseitova Meruert Khuatovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAS RK, Director of the Republican Center for the Study of Historical Materials at R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies (Kazakhstan)

Abil Yerkin Amanzholovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the Institute of History of the State CS MES RK (Kazakhstan)

Ayagan Burkitbai Gelmanovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Deputy Director of the Institute of History of the State CS MES RK (Kazakhstan)

Golden Kathie Stromile – PhD, Mississippi Valley State University (USA)

Ismagulov Orazak Ismagulovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Corresponding Member of Bologna Academy of Sciences, winner of Ch.Ch. Valikhanov Award, Honored Worker of Science and Technology, Professor of L.N. Gumilyov University (Kazakhstan)

Karibayev Bereket Bakhytzhonovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Head of the Department of History of Kazakhstan, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)

Kozhamzharova Daria Perneshovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the NAS of the Republic of Kazakhstan, rector of the M. Auezov South Kazakhstan University (Kazakhstan)

Kozhirova Svetlana Bassieva – Doctor of Political Science, Professor, Co-Director of the Center for the Study of China and Central Asia of Fudan University and the International Scientific Complex of the National Company "Astana", Head of the Center for Chinese and Asian Studies (Kazakhstan)

Kozdoi Viktor Ivanovich – Doctor of Historical Sciences, Professor (Russia)

Kokebayeva Gulzhaukhar Kakenovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, chief researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology CS MES RK (Kazakhstan)

Kumekov Bolat Eshmukhambetovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Director of the International Institute of Kipchak Studies of the Al-Farabi Kazakh National University, Professor at L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan)

Matyzhanov Kenzhekhan Slyamzhanovich – Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the NAS RK, Director of M. Auezov Institute of Literature and Art (Kazakhstan)

Morrison Alexander – PhD, Professor, University of Oxford (UK)

Murtazayeva Rakhborkhon Khamidovna – doctor of Historical Sciences, Professor at the Department of «History of Uzbekistan» of Mirzo Ulugbek National University of Uzbekistan. (Uzbekistan)

Panto Dmitri – PhD, researcher at the Museum of the Second World War in Gdansk (Poland)

Rimantas Želvys – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vilnius Pedagogical University (Lithuania)

Samashev Zainolla Samashevich – archaeologist, Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of German Archaeological Institute. A. Marghulan Institute of Archeology CS MES RK (Kazakhstan)

Sailan Bolat Sanabayevich – Doctor of Historical Sciences, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)

Sydykov Erlan Battashevich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Rector of L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan)

Taimagambetov Zhaken Kozhakhmetovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, National Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Executive Editor:

Kaipbayeva Ainagul Tolganbayevna

Scientific Editor:

Kozybayeva Makhabbat Malikovna

Editor:

Kubeyev Rustem Dzhaulybayevich

Executive Secretary

Raushan Zhalikyzy

Technical secretary:

Khumarzak Altynbek

https://doi.org/10.51943/2710-3994_2022_32_4_187-195

ГТАХР 03.41.91

**БАТЫС ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚИМА МӘДЕНИЕТІНІҢ ЖЕРЛЕУ ЕСКЕРТКІШТЕРІ:
ЗЕРТТЕЛУ ТАРИХЫ ЖӘНЕ ҚЫСҚАША ҚОРЫТЫНДЫЛАР****Р.С. Мусаева**

Ө.Х. Марғұлан атындағы Археология институты, Қазақстан, Алматы.

Автор-корреспондент

E-mail: kargin_rr@mail.ru (Мусаева)

Аңдатпа. Мақалада Батыс Қазақстандағы қима мәдениеті жерлеу ескерткіштерінің зерттелу тарихы және зерттеудің қысқаша нәтижелері келтірілген. Негізгі зерттеулерді 1970 жылдардан кейін Орал археологиялық мектебінің негізін қалаушы Г.А. Кушаев және оның ізбасарлары – Б.Ф. Железчиков, В.А. Кригер және басқада зерттеушілер жүргізді. 1992 жылы Г.А. Кушаев қайтыс болғаннан кейін, қима мәдениетінің ескерткіштерін зерттеу тоқтатылды. Ұзақ үзілістен кейін бұл ескерткіштерді Батыс Қазақстан тарих және археология орталығының қызметкерлері қайта жалғастырды.

Өкінішке орай, Батыс Қазақстанның қима мәдениетінің ескерткіштері ғылыми айналымға аз енгізілді, олардың көпшілігі қол жетімділігі қиын және ғылыми ортада кеңінен таралмаған басылымдарда жарияланды. Басым бөлігі далалық зерттеулер туралы есептер түрінде сақталған. Мақалада 113 жерлеу орындары туралы мәліметтер келтіріледі. Төрт жерлеу орындары дербес болып саналса, қалған 109-ы 30 қорымның 62 қорғанының құрамына енеді. Ұсынылған мәліметтер жақын орналасқан өңірлердің ескерткіштерімен ұқсастығын көрсетеді. Жұмыста зерттелетін аймақтың қима мәдениетінің барлық жерлеу орындары қамтылмағандығын атап өткен жөн. Елді мекендер аумағындағы жерлеу орындары, сондай-ақ жалпы статистикаға енгізуде деректері жеткіліксіз жерлеу орындары ұсынылмады.

Түйін сөздер: Батыс Қазақстан, қима мәдениеті, зерттелу тарихы, жерлеу ескерткіштері.

**ПОГРЕБАЛЬНЫЕ ПАМЯТНИКИ СРУБНОЙ КУЛЬТУРЫ ЗАПАДНОГО КАЗАХСТАНА:
ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ И КРАТКИЕ ВЫВОДЫ****Р.С. Мусаева**

Институт археологии им. А.Х. Маргулана. Казахстан, Алматы.

Корреспондирующий автор

E-mail: kargin_rr@mail.ru (Мусаева)

Аннотация. В статье приводятся история изучения и краткие результаты исследования погребальных памятников срубной культуры Западного Казахстана. Основные исследования были проведены после 1970-х гг. основателем Уральской археологической школы Г.А. Кушаевым и его последователями – Б.Ф. Железчиковым, В.А. Кригером и другими исследователями. После смерти Г.А. Кушаева в 1992 году изучение памятников срубной культуры прекращается. После долгого перерыва данные памятники были открыты и изучались сотрудниками Западно-Казахстанского центра истории и археологии. К сожалению, памятники срубной культуры Западного Казахстана введены в научный оборот частично, многие из которых опубликованы в труднодоступных и малоизвестных научному кругу изданиях, большая часть хранится в форме отчетов о полевых исследованиях. В работе приводятся сведения о 113 погребениях, четыре из которых являются одиночными, а 109 входят в состав 62 курганов из 30 могильника. Представленные сведения демонстрируют схожесть с памятниками близлежащих регионов. Необходимо оговорить, что в

работе представлены не все захоронения срубной культуры исследуемого региона. Исключены погребения, совершенные на территории поселений, а также захоронения, данных о которых недостаточно для включения в общую статистику.

Ключевые слова. Западный Казахстан, срубная культура, история изучения, погребальные памятники.

FUNERARY MONUMENTS OF THE TIMBER-GRAVE CULTURE OF WESTERN KAZAKHSTAN: THE HISTORY OF STUDY AND BRIEF CONCLUSIONS

R. Mussayeva

A.Kh. Marghulan Archeology Institute, Kazakhstan, Almaty.

Corresponding author

E-mail: argin_rr@mail.ru (Mussayeva)

Abstract. The article presents the history of the study of burial monuments of the timber-grave culture of Western Kazakhstan and brief results of the study. The main research was carried out after the 1970s by the founder of the Ural archaeological school G.A. Kushaev and his followers – B.F. Zhelezchikov, V.A. Krieger and other researchers. After the death of G.A. Kushaev in 1992, the study of the monuments of log culture ceased. After a long break, these monuments were discovered and studied by the staff of the West Kazakhstan Center of History and Archeology. Unfortunately, the monuments of the timber-grave culture of Western Kazakhstan have been partially introduced into scientific circulation, many of which are published in hard-to-reach and little-known scientific publications, most of them are stored in the form of field research reports. The paper provides information about 113 burials, four of which are single, and 109 are part of 62 burial mounds from 30 burial grounds. The presented data shows their similarity with the monuments of nearby regions. It should be noted that not all burial sites of the cross-section culture of the studied region are represented in the paper. Burial sites on the territory of localities, as well as burial sites with insufficient data for inclusion in general statistics, were excluded.

Key words. Western Kazakhstan, timber-grave culture, research history, burial monuments.

Кіріспе. Б.з. д. II – I мыңжылдықтың басында Еуразияның шығысында, Оралдан бастап, батыста Днепрге дейін көптеген қима мәдениетінің ескерткіштерін қалдырған халық, Шығыста андронов тарихи-мәдени қауымдастығының тайпалары өмір сүрді. Осы қуатты мәдени құрылымдардың арасындағы транс шекаралық аймақ – Батыс Қазақстан аумағы болды.

Қима мәдениетін алғаш рет XX ғасырдың басында В.А. Городцов ашқан. Осы мәдениетке сай жерлеу орындары В.А. Городцовтың айтуынша «бөренелерден жасалған» және хронологиялық шеңберде «шұңқырлы» мен «катакомбалық» жерлеуден кейін орналасқан (История <...> 2000: 154).

Қима мәдениетінің тұрғындары жылжымалы мал шаруашылығымен, егіншілікпен және басқа да қосалқы кешенді шаруашылық қызмет түрлерімен айналысты. Қола дәуіріндегі басқа тайпалардың материалдық мәдениетінің ортақ фонында археологиялық қима мәдениетінің ерекше материалдық мәдениеті оңай оқшауланады. Бұл мәдениет жерлеу рәсімінде де, материалдық мәдениетте де бір іздендірумен, стандарттаумен сипатталады.

Қолайлы экологиялық жағдайлар, алдыңғы және кейінгі кезеңдермен салыстырғанда жұмсақ климат бұл тайпаларға шығыс пен батыстағы көрші тайпалармен бәсекелеспей, кең аумақта өмір сүруге мүмкіндік берді.

Өмір сүрудің бейбіт сипаты жерленгендерде қарудан болған жарақаттар мен өлім-жітім белгілерінің жоқтығымен көрінеді. Сонымен қатар, қару-жарақ санының азаюы және металл өңдеуге, егіншілікке, тігуге және басқа да қосалқы қызмет түрлеріне арналған құралдар сияқты экономикалық бағыттағы заттар санының артуы да дәлелдейді.

Материалдар мен әдістер. Батыс Қазақстан аумағында қима мәдениеті жерлеу және қоныстану ескерткіштерінің материалдарынан белгілі (Ткачев, 2018). Қоныс ескерткіштерін автор

бұрын қарастырған (Мұсаева, 2021), сондықтан бұл жұмыста жерлеу мәдениетінің ескерткіштері туралы қосымша мәліметтер ұсынылады (Мұсаева, 2020).

Барлық ұсынылған ескерткіштер Батыс Қазақстан аумағындағы басқа археология ескерткіштерін зерттеу барысында зерттелді. Батыс Қазақстан қорымдарынан қорғандардың басты айырмашылығы қорғанның астында әртүрлі уақыт кезеңдері мен археологиялық мәдениеттердің жерлеу орындары жиі кездеседі.

Батыс Қазақстан аумағындағы қима мәдениетінің жерлеу ескерткіштерін зерттеу 1925 және 1927 жылдары Орал өңіріндегі П.С. Рыковтың еңбектерінен басталды (Железчиков 2009). 1925 жылы П.С. Рыков «Кордон Деркөл» қорымын (1/1,3 қорған) және «Кордон Деркөл (Переметное)» қорымын (1/2 қорған) ашып, ішінара зерттеді.

1949–1952 жылдары И.В. Сеницын Сталинград экспедициясы шеңберінде Қараөзен мен Сарыөзен өзендерінің, Сорайдын мен Райым көлдерінің бойындағы жерлерде барлау жұмыстарын жүргізді. Атап айтқанда, Сорайдын мен Райым көлдерінің жанында бір-бір жеке қорғандарда, Сайхин станциясының қасында жеке қорымдағы (оңтүстік-батыс тобы, 1/1,2) қорғандарында зерттеу жұмыстарын жүргізді (Сеницын, 1959: 142).

Қима мәдениетінің жерлеу ескерткіштерін одан әрі зерттеуі тек 1974 жылы А.С. Пушкин атындағы Орал педагогикалық институтының археологиялық экспедициясының жетекшісі Г.А. Кушаев және оның оқушылары Б.Ф. Железчиков пен В.А. Кригердің басшылығымен қайта басталды. Археологиялық тәжірибеден өту үшін ұйымдастырылған студенттік экспедициялардың арқасында көптеген археология ескерткіштері зерттелді. Сондай-ақ, аймақтың ежелгі тарихын егжей-тегжейлі зерттеуге мүмкіндік берді.

1974–1976 жылдары Айдархан суландыру жүйесінің құрылысы аймағында «Алебастрово I» және «Алебастрово II» қорымдары зерттелді. (Кушаев, 1993: 29). Екі жылдың ішінде тек қима мәдениетінің 17 жерлеу орнында археологиялық жұмыстар жүргізілді.

1976 жылы Б.Ф. Железчиковтың жетекшілігімен «Рубежка» және «Новопавловка» қорымдарында алты жерлеу орындары ашылды (Железчиков, 1998: 50-52).

1977 жылы Б.Ф. Железчиков және В.А. Кригер Орал облысының жаңа құрылыс аймақтарында, Санкыбай көлтабаның құрылысы және автомобиль жолдарын қалпына келтіру бағдарламасы аясында және Орал – Индер кенті арасындағы автомобиль жолдары мен Қара-Тоба – мемлекеттік жолының құрылысы аймағында қазба жұмыстарын жүргізді. Атап айтқанда, олар «Вишневая Балка» және «Лебедевка V» қорымдарында жалпы бес қорғандарда табылған қима мәдениетінің жерлеу орындарын зерттеді (Железчиков, 1998: 10-26, 30-32).

«Лебедевка» қорымын зерттеу нәтижелері сармат мәдениетінің ескерткіштерінен бай және бірегей материалдар анықталып, далалық жұмыстар 1980 жылға дейін жалғасты.

1978 жылы «Лебедевка» қорымындағы қазба жұмыстарына атақты археолог М.Г. Мошкова қатысады (Мошкова, Железчиков, Кригер 1978).

1978–1980 жылдары қима мәдениетінің «Лебедевка IV-VIII» қорымдарында он бір, «Мамбеталы I» қорымында төрт жерлеу орындарына қазба салынды (Мошкова, Железчиков, Кригер 1980).

Сондай-ақ 1978–1979 жылдары Г.А. Кушаев және Г.К. Көкебаева жетекшілігімен Сырөзен өзеніндегі Мамай су торабының құрылысы аймағында «Мамай» қорымында жеті, «Қос оба» қорымында үш жерлеу орындары зерттелді (Кушаев, 1993). Бастапқы, Гаяз Абдувалиевич осы ескерткіштерді Полтавка мәдениетінің ескерткіштері деп тұжырымдаса, дегенмен мақала авторы олардың жерлеу рәсімі және табылған археологиялық материалдар қима мәдениетіне жатқызады.

1980 жылы аталған зерттеушілер үшінші кезектегі Іскелі-Көл тұрақты суландыру жүйесінің құрылысы аймағында Рыбный Сакрыл өзенінің территориясында «Сакрыл I» және «Сакрыл III» қорымдарындағы екі жерлеу орындарын зерттеді (Кушаев, 1993: 30).

1981 жылы Каспий теңізінің аумағында КСРО Ғылым Академиясының Еділ–Орал экспедициясының жетекшісі Л.Л. Галкин «Саракаманжостик» деп белгілеген жерде қима мәдениетінің жерлеу орнын табады (Галкин, 1998: 203-204). Жергілікті жердің картасы мен экспедицияның қозғалыс бағытын егжей-тегжейлі қарастырғаннан кейін мақала авторы осы мекен-жай шамамен Сарқырама Жантық елді мекенінде орналасқан деп тұжырымдайды.

1984 жылы Солянка өзеніндегі су қоймасының құрылысы аймағында Г.А. Кушаев «Солянка» және «Су қоймасы» қорымдарында тоғыз жерлеу орындарын зерттеді (Кушаев, 1993: 30). Сонымен қатар осы жылы кезекті апатты қазба жұмыстары аясында, Шежін-Дюрин сағалаларының солтүстік бөлігін суаруға арналған каналдар құрылысы аймағында, зерттеуші ғалым «Бубенцы II» қорымындағы алтыншы қорғанында қазба жұмыстарын жүргізіп атаулы жерлеу орнын тапты (Кушаев, 1993: 30).

Г.А. Кушаев Орал өңіріндегі «Кресты» ескерткіштер кешеніндегі зерттеу жұмыстарын 1987 жылдан 1992 жылы өмірден өткенге дейін тұрақты жүргізілді (Кушаев, 1993: 30-31; Сдыков, 1992). Аталған ескерткіш Орал өзенінің сол жағалауында, Барбастау өзенінің Жайық өзеніне құятын жайылмасында орналасқан. Бұл ескерткіш Жайық өзені арқылы өтетін көпір мен оған іргелес автомобиль жолдарының салынуы салдарынан қираған. Гаяз Абдувалиевич өзі бірнеше рет биліктің назарын осы ерекше ескерткішке аударуға тырысып, қима мәдениетінің он екі жерлеу орнын анықтады.

Жоғарыда аталған ескерткішті зерттеумен қатар Г.А. Кушаев 1989 жылы «Факел» қорымындағы үш, ал 1990 жылы «Қоныс-сай» қорымындағы бір жерлеу ескерткіштерін зерттеді (Кушаев, 1993: 30).

Арадағы ұзақ үзілістен кейін аталмыш мәдениеттің ескерткіштерін 2002 жылы А.А. Бисембаев «Есен-Амантау» қорымынан қима мәдениетінің тағы бір жерлеу орнын тапты (Бисембаев, 2002).

Батыс Қазақстанның тарих және археология орталығының мамандарының күшімен 2006 жылы «Утвинка» қорымындағы бес (Сдыков и т.б. 2006), «Достық» қорымындағы бір (Сдыков, 2009), және сондай-ақ, 2014 жылы Мереке қорымындағы үш жерлеу ескерткіштері зерттелді (Сдыков және т.б. 2014). Аталмыш мекеменің мамандары, Я.А. Лукпанова және Д.В. Марыксин 2016 жылы «Пойма» қорымындағы қима мәдениетінің бес жерлеу орындарын зерттеді (Лукпанова, Марыксин 2017: 226).

2014 жылы М.Д. Қалменов және А.Е. Бижанова Жайық қалашығын зерттеу барысында тұрғын үйдің қабырғасына жақын қима мәдениетінің жеке үйіндісіз жерлеу орнын анықтады (Қалменов, Бижанова 2015).

Талқылау. Зерттелген ескерткіштердің басым бөлігі апатты қазба жұмыстары аясында зерттелді, қорымдар құрамындағы қорғандардың бір бөлігі шаруашылық қызмет барысында бүлінген, Орал қаласы мен жақын маңдағы елді мекендерді салу барысында зақымдалды немесе толығымен жойылды. Көптеген жерлеулер ерте темір ғасырының жерлеу орындарының құрылысы барысында бұзылған. Осыған байланысты ескерткіштерді теңдестіруде, олардың жалпы санын анықтауда және әрбір қорым мен қорғанды нөмірлеуде қиындықтар туындады. Мысалы, В.В. Отрошенконың мәліметтері бойынша (Отрошенко, 2002, прил.1) Батыс Қазақстан аумағында 36 қима мәдениеті қорғаны бар; «Қима мәдениеті ескерткіштері» жинағында 12 қорымдарға жататын жерлеу орындары сипатталған (Памятники <...> 1993: 99-100). В.В. Ткачев өз мақаласында 33 қорымның және бір жеке жерлеудің атауын келтіреді (Ткачев, 2018: 26).

Зерттеу нәтижелері. Мақала авторы архив деректері мен жарияланымдарын талдау, сондай-ақ әртүрлі сипаттағы жұмыстарды салыстыру негізінде, Батыс Қазақстан аумағында қима мәдениетінің 114 жерлеу орындарын анықтады, олардың төртеуі жеке қорған болса, 110-ы 31 қорымның 63 қорғанының құрамына кіреді.

31 жерлеу орындарының басқа археологиялық мәдениеттерінің жерлеу орындарын салып бұзылғанын немесе тонаудың іздері бар екенін атап өткен жөн. Сондықтан осындай ескерткіштер жалпы санға санап алғанымен статистикалық өңдеуде қарастырылмаған.

Батыс Қазақстанда қима мәдениетінің жерлеу орындарын зерттеу барысында зерттеушілер ағаш жабындары мен ағаш кесінділерінің болуы, сондай-ақ күйдірілген ағаш қалдықтары сияқты құрылымдық ерекшеліктерді тіркеді.

Жерленген адамдардың жынысы мен жасы тек 44 жағдайда ғана анықталды, оның ішінде балалар мен жасөспірімдерді есептемегенде, 9 адам (Кушаев, Железчиков, 1974; Железчиков, Кригер, 1977; Кушаев, Көкебаева, 1978; 1980; Кушаев, 1983; Сеницын, 1951; Памятники <...> 1993; Қалменов, Бижанова, 2015; Железчиков, Кригер, 1976; 1979; Мошкова және т.б., 1978; 1980; Железчиков, 2009: 191).

Қабір шұңқырларының мөлшері үш топқа бөлінді: кішігірім жерлеу орындары – балалар немесе жасөспірімдерге арналған болса, орта және үлкен көлемді жерлеу орындарына ересек адамдар жерленген.

Қабір шұңқырлары мен жерленген адамдардың бағдары әртүрлі бағыттарда тіркелген: солтүстік-шығыс-оңтүстік-батысқа, солтүстік-оңтүстікке, оңтүстік-шығыс-солтүстік-батысқа; солтүстік-шығысқа, солтүстікке, батысқа, солтүстік-батысқа қаратып жерленген. Қабірлердің пішіндері де әртүрлі: тікбұрышты және төртбұрышты, әр түрлі нұсқалары бар, дөңгелек бұрыштары бар, сопақша және дөңгелек тәрізді анықталған.

Жерлеу рәсімі кремация және әр түрлі нұсқалардағы ингумацияда анықталған. Мысалы, жерленген адамадар сол және оң қырымен немесе шалқасынан жатқызылады. Кремация калдықтары екі жағдайда адамның жатқан орнын көрсетіп жайылған, ал сегіз жағдайда қабір шұңқырына шашырап қалды. Он бес жағдайда қаңқаның бастапқы орнын анықтау мүмкін болмады. Жалпы статистикада жерленгендердің қай қырымен жатқызылғандықтары көрсетілмейді, өйткені бұл көрсеткіш қабірлердің көлеміне тікелей байланысты (Иванов, 1992). Жұптық жерлеу бір рет тіркелді, ал қос жерлеу төрт жағдайда табылды (Рафикова, 2008).

Жерленгендердің қолдарының орналасуы тек отыз тоғыз жерлеген адамдарға ғана анықтау мүмкін болды. Көбінесе қолдары бет алдында орналасады, дененің бойында және кеудеде немесе басқа нұсқалар сирек кездеседі.

Жиырма бес жерлеу орындарында жерлеу салтының қосымша элементтері тіркелді. Мысалы, жерлеу рәсімінде охраның, көмірдің, күл мен бордың, қаңқаның астында органикалық қоқыстың іздері табылды.

Батыс Қазақстанның қима мәдениетінің жерлеу ескерткіштеріндегі тек жетпіс жеті қабір шұңқырынан іліспе құралдары табылды, ал қырық қабір мүліксіз деп анықтады. Алпыс төрт қабір шұңқырынан қыш ыдыстар табылса, оның ішінде елу екі жағдайда мүлік ретінде тек ыдыстар ғана салынған.

Жиырма бес жерлеу орнында металдан, тастан, сүйектен және ағаштан жасалған түрлі заттар көмілген. Олардың ішінде тек он екі жерлеу орнында бұл заттар бір немесе екі керамикалық ыдыспен бірге табылған. Жерлеу жабдықтарының барлық заттары келесі санаттарға бөлінді: еңбек құралдары, қару-жарак, зергерлік бұйымдар, билік инсигниялары, салттық заттар, металдан жасалған еңбек құралдарды құю қалыптар.

Жерлеу ескерткіштерінің хронологиясын бөлектеу үшін келесі белгілер бөліктелген: қорғанның кеңістіктегі қабір шұңқырларының орналасуы, қабір шұңқырларының мөлшері, пішіні мен бағыты, орналасуы, жерленген адамның бағыты және орналастырғандығы, жерлеу рәсімінің қосымша элементтерінің табылғаны, іліспе құралдардың табылғандығы және олардың жалпы сипаттамасы.

Батыс Қазақстанның қима мәдениетінің жерлеу ескерткіштерінің арасында бірінші кезеңнің ескерткіштері 42 жағдайда сенімді түрде тіркелді; екінші кезеңнің ескерткіштері – 40 жағдайда, қалғандары бастапқы түрінде сақталмаған (қабір шұңқырлары қирады, жерленген адамның сүйектері бастапқы түрде сақталмаған, айқындайтын іліспе құралдары табылған жоқ).

Батыс Қазақстан аумағындағы қима мәдениетінің ерте кезеңінің ескерткіштеріне мынадай белгілер тән болды: қорған кеңістігінде бір қабір шұңқырының болуы және оның орталық бөлігіндегі орналасуы; қабір шұңқырының ірі мөлшері (1,5*1,0 м-ден астам), қабіршұңқырының тікбұрышты немесе төртбұрышты нысандарда жасалуы; бөренелерден жасалған төсеніштерді және қабір шұңқырының бетінде немесе қорған үйіндісінің астында құрбандық жерлерінің анықталуы; жерленген адамды солтүстік немесе солтүстік-шығыс бағдарындағы және сәл бүгіліп жатқызылғаны; оттың әсер ету іздерінің, бормен немесе охрамен себілуінің болуы; іліспе құралдарының түрлі түрлерімен екі немесе одан да көп кіш ыдыстарының табылуы.

Дамыған кезеңнің бөлінген ескерткіштеріне осындай белгілер тән болды: дөңгелек тәртіпте орналасқан немесе оңтүстік-батыс секторында шоғырланған екі немесе одан да көп шұңқырлардың орналасуы; орталық бөлігінде аса құрметке ие болған адамның жерленуі; балалар қабірлерінің санын көбейтуі; қабір шұңқырының қарапайым құрылысы; қабір шұңқырларының шағын өлшемдері; жерленген адамның солтүстік, солтүстік-шығыс, шығыс немесе солтүстік-батыс

бағдарындағы және қатты бүгіліп жатқызылғаны; құрбандық жерлерінің табылмауы; іліспе құралдарынан тек бір қыш ыдысының табылуы немесе олардың жоқтығы.

Осылайша, Батыс Қазақстанның қима мәдениетінің жерлеу ескерткіштерінің негізгі белгілері:

1. Қабір үстіндегі үйінділер көбінесе диаметрі 10 м–ден асатын қорғандарда жиі кездеседі. Қабір шұңқырының пішіні тікбұрышты, өлшемдері 1,2-1,85х0,5-1,6 м. Қабір шұңқырының бағыты көп жағдайда солтүстік–шығыс-оңтүстік – батыс, жерленгендердің бағыттары солтүстік-шығыс немесе солтүстік болып табылады.

2. Жерлеу салтының қосымша элементтері және ағаш кесінділерімен қабір үстін жабатын конструкциялар сирек кездеседі.

3. Жерлеу салты көбінесе ингумация рәсімі бойынша сол жақ бүйіріне қырымен жатқызу жағдайында тіркелді, қол буындары бет алдында орналастырылады.

4. Жерлеу орындарына көбінесе қыш ыдыстар салынған, олар жерленген адамның «бас жағына» қойылған.

Әрине, жерлеу салтының қосымша элементтері бар жерлеу орындары, әр түрлі іліспе құралдары заттарының кешені және іліспе құралдарсыз жерлеу орындары егжей-тегжейлі зерттелуі қажет. Келтірілген деректер қима мәдениетінің ескерткіштерінің ортақ тұрақты мәдени-тарихи белгілерін көрсетеді (Епимахов, 2018). Алайда, әр ескерткіштің хронологиялық жағдайын анықтау үшін зерттеушілер бұрын белгілеген қоныстану ескерткіштер материалдары мен жаңа деректерге салыстырмалы корреляция қажет (Качалова, 1985; Лопатин, 2002; Малов, 2012).

Қорытынды. Тұжырымдай келе, келесі негізгі ойлар атап өтіледі:

1. Батыс Қазақстан аумағында қима мәдениетінің жерлеу ескерткіштерін зерттеу ешбір зерттеушілердің бірінші кезектегі міндеті болып табылмады, көптеген ескерткіштер басқа археологиялық мәдениеттерінің ескерткіштерімен бірге зерттелінді;

2. Батыс Қазақстанның қима мәдениетінің ескерткіштері ғылыми айналымға аз енгізілгенін атап өткен жөн. Алайда, ол еңбектердің нәтижелері ғылыми шеңберге қол жетімсіз және кеңінен таралмаған басылымдарда жариялануына байланысты, мәдени-хронологиялық анықтама мәселелерінде дәлелдеу аспектісі ретінде ол еңбектерді басқа ғылымдарға қолдану қиындық тудырады;

3. Батыс Қазақстан жерін мекендеген қима мәдениетінің тұрғындарының жерлеу рәсімдерінде теңдік және біріздендіру тән болғанын атап отырып, бұндай жерлеу рәсімінің белгілері шекаралас аймақтардағы қима мәдениетінің ескерткіштерімен ұқсастығын көрсетеді.

Алғыс. Мақала БНК № OR11465466 «Ұлы Дала этномәдени зерттеулер контекстінде» атты ҚР ҒЖБМ ҒК гранттық қаржыландыру жобасы бойынша орындалды.

Information about authors:

Raikhan Mussayeva – research associate, A.Kh. Marghulan Archeology Institute, Kazakhstan, Almaty. E-mail: kargin_rr@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6615-9223>.

ӘДЕБИЕТТЕР МЕН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ:

Бисембаев А.А., Гуцалов С.Ю. Отчет о раскопках могильника Есен–Амантау (Лебедевка II). // Архив Института археологии им. А.Х. Маргулана. Ф. 2. Оп. 11. Д. 2585. Л. 163.

Галкин Л.Л. Эпоха бронзы Северо-Восточного Прикаспия: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.06 археология. – М., 1998. – 401 с.

Епимахов А.В. Восточная периферия срубной общности // XXI Уральское археологическое совещание, посвященное 85-летию со дня рождения Г.И. Матвеевой и 70-летию со дня рождения И.Б. Васильева. Материалы Всероссийской научной конференции с международным участием. – Самара: Изд-во СГСПУ, 2018. – С. 106-107.

Железчиков Б.Ф. Археологические памятники Уральской области. – Волгоград: Изд-во Волгоградского госуд. у-та, 1998. – 136 с.

Железчиков Б.Ф. Материалы из раскопок П.С. Рыкова в 1927 году на территории Уральской области. // Вопросы истории и археологии Западного Казахстана. 2009. – № 2. – С. 191-198.

Иванов А.Ю. О некоторых обрядовых и внеобрядовых характеристиках погребений со скорченными костяками. // Древняя история населения Волго-Уральских степей: межвуз. сб. науч. тр. – Оренбург: Оренб. пединститут, 1992. – С. 140-156.

История Самарского Поволжья с древнейших времён и до наших дней. Бронзовый век. – Самара: Издательство Самарского научного центра российской Академии наук; 2000. – 336 с., ил.

Калменов М.Д., Бижанова А.Е. Об одном погребении, найденном на городище Жайык (краткое сообщение). // Этнические взаимодействия на Южном Урале: матер. VI Всерос. науч. конф. / отв. ред. А.Д. Таиров. – Челябинск: Челяб. гос. краевед. музей, 2015. – С. 311-314.

Качалова Н.К. Периодизация срубных памятников Нижнего Поволжья. // Срубная культурно-историческая общность (проблемы формирования и периодизации). / Отв. ред. С.Г. Басин. – Куйбышев: КГПИ, 1985. – С. 28-59.

Кушаев Г.А. Этюды древней истории Степного Приуралья. Уральск: «Диалог», 1993. 172 с.

Лопатин В.А. Срубные поселения степного Волго-Уралья: Учеб.пос. – Саратов: СГУ, 2002. – 136 с.

Малов Н.М. Культурогенез в эпоху поздней бронзы Нижнего Поволжья. // Известия Саратовского университета. Серия История. Международные отношения. – 2012. – Том 12. – Вып.1. – С. 95-100.

Марыксин Д.В. Лукпанова Я.А. Новые погребения в долине реки Урал. // Вопросы истории и археологии Западного Казахстана. – Вып. IV /под.ред. М.Н. Сдыкова. – Уральск: Центр истории и археологии, 2017. – С. 222-227.

Мошкова М.Г., Железчиков Б.Ф., Кригер В.А. Отчет. Археологические работы в Уральской области в 1978 г. // Архив Института археологии им. А.Х. Маргулана. Ф. 2. Оп. 20. Д. 1679. Л. 186.

Мошкова М.Г., Железчиков Б.Ф., Кригер В.А. Отчет. Археологические работы на территории Уральской области в 1980 г. // Архив Института археологии им. А.Х. Маргулана. Ф. 2. Оп. 22. Д. 1838. Л. 155.

Мусаева Р.С. Предварительные данные о погребальных памятниках срубной культуры Западного Казахстана. // Маргулановские чтения – 2020: материалы международной научно-практической конференции «Великая Степь в свете археологических и междисциплинарных исследований» (г. Алматы, 15–17 апреля 2020 г.). – Алматы: Институт археологии им. А.Х. Маргулана, 2020. – Т. 2. – С.122-129.

Мусаева Р.С. Поселения срубной культуры Западного Казахстана: история изучения и краткие выводы // Маргулановские чтения–2021: материалы международной научно-практической конференции «Великая степь в контексте этнокультурных исследований», посвященной 30-летию Независимости Республики Казахстан и 30-летию Института археологии им. А.Х. Маргулана (г. Алматы, 26-27 октября 2021 г.). В 3-х томах. – Алматы: Институт археологии им. А.Х. Маргулана, 2021. Т. 1. – С.145-153.

Отрощенко В.В. Історія племен зрубної спільності: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.04 археология. Київ, 2002.

Памятники срубной культуры: Волго-Уральское междуречье // Археология России (Свод археологических памятников. Вып. В 1-10. Т. 1). – Саратов: изд-во Саратовского гос. ун-та, 1993. – 200 с.

Рафикова Я.В. Парные погребения срубно-алакульской контактной зоны Южного Зауралья. // Вестник ЧелГУ. Сер. «История». – 2008. – № 18. – С. 5-13.

Сдыков М.Н. Научный отчет о результатах раскопок памятников могильника и поселения «Кресты» и могильника «Турбаза». 1992 г. // Архив Института археологии им. А.Х. Маргулана. Ф. 2. Оп. 2. Д. 2272. Л. 31.

Сдыков М. Отчет об археологических раскопках Бурлинского, Акжайкского, Зеленовского районах (на курганах могильников Аксай III, Достык, Караул-тобе) в 2009 г. // Архив Института археологии им. А.Х. Маргулана. Ф. 2. Оп. 51. Д. 2799. Л. 48.

Сдыков М., Мергалиев Р., Орынбасаров Е., Утепбаев У. Отчет о раскопках курганных комплексов Новопавловка, Утвинка, Алгабас, Жусандыой, Жанаконьс в 2006 г. // Архив Института археологии им. А.Х. Маргулана. Ф. 2. Оп. 48. Д. 2938. Л. 32.

Сдыков М.Н., Утепбаев У.А., Крыгин А.П. Отчет о научно-исследовательской работе на археологических памятниках Мереке I и Ерсары I за 2014 год. // Архив Института археологии им. А.Х. Маргулана. Ф. 2. Оп. 57. Д. 3254. Л. 28.

Синицын И.В. Археологические исследования Заволжского отряда // МИА. № 60. Древности Нижнего Поволжья (Итоги работ Сталинградской археологической экспедиции) / отв. ред. Е.И. Крупнов. – М.: изд-во АН СССР, 1959. Т. 1. – С. 39-205.

Ткачев В.В. Срубная культура на территории Западного Казахстана. // Степная Евразия в эпоху бронзы: культуры, идеи, технологии: сб. науч. тр. к 80-летию Г.Б. Здановича. – Челябинск: изд-во ЧелГУ, 2018. – С. 112-125.

REFERENCES:

Bisembaev A.A., Gucalov S.Yu. Otchet o raskopkah mogil'nika Esen-Amantau (Lebedevka II) [Report on the excavations of the Yesen-Amantau burial ground (Lebedevka II)]. // Archive of the A.Kh. Margulan Archeology Institute. 2002. Fund 2, inventory. 11, file 2585, 163l p. [in Russian].

Galkin L.L. Epoha bronzy Severo-Vostochnogo Prikaspiya [The Bronze Age of the North-Eastern Caspian]. /dis. ... candidate of Historical Sciences. 07.00.06 Archaeology. – M., 1998. – 401 p. [in Russian].

Epimahov A.V. Vostochnaya periferiya srubnoj obshchnosti [The eastern periphery of the timber-grave community]. // XXI Ural Archaeological meeting dedicated to the 85th anniversary of the birth of G.I. Matveeva and the 70th anniversary of the birth of I.B. Vasiliev. Materials of the All-Russian scientific Conference with international participation. – Samara: Publishing house of the SSPU. – 2018. – P. 106-107. [in Russian].

Zhelezchikov B.F. Arheologicheskie pamyatniki Ural'skoj oblasti [Archaeological sites of the Ural region]. – Volgograd: Publishing House of the Volgograd State university, 1998. – 136 p. [in Russian].

Zhelezchikov B.F. Materialy iz raskopok P.S. Rykova v 1927 godu na territorii Ural'skoj oblasti [Materials from the excavations of P.S. Rykov in 1927 on the territory of the Ural region]. // Questions of history and archeology of Western Kazakhstan. 2009. No. 2. – pp. 191-198. [in Russian].

Ivanov A.Yu. O nekotorykh obryadovykh i vneobryadovykh harakteristikah pogrebenij so skorchennymi kostyakami [About some ritual and non-ritual characteristics of burials with twisted bones]. // The ancient history of the population of the Volga-Ural steppes: mezhvuz. sb. sci. tr. Orenburg: Orenburg Pedagogical Institute, 1992. pp. 140-156. [in Russian].

Istoriya Samarskogo Povolzh'ya s drevnejshih vremyon i do nashih dnei [The history of the Samara Volga region from ancient times to the present day]. The Bronze Age. – Publishing House of the Samara Scientific Center of the Russian Academy of Sciences; 2000. – 336 p., ill. [in Russian].

Kalmenov M.D., Bizhanova A.E. Ob odnom pogrebenii, najdenom na gorodishche ZHajyk (kratkoe soobshchenie) [About one burial found at the settlement of Zhaiyk (brief message)]. // Ethnic interactions in the Southern Urals: mater. VI All-Russian Scientific Conf. / ed. by A.D. Tairov. Chelyabinsk: Chelyabinsk. state. local historian. the museum. 2015. pp. 311-314. [in Russian].

Kachalova N.K. Periodizaciya srubnykh pamyatnikov Nizhnego Povolzh'ya [Periodization of log monuments of the Lower Volga region]. // Srubnaya cultural and historical community (problems of formation and periodization) / Ed. by S.G. Basin. – Kuibyshev: KSPI, 1985. – pp. 28-59. [in Russian].

Kushaev G.A. Etyudy drevnej istorii Stepnogo Priural'ya [Etudes of the ancient history of the Steppe Urals]. Uralsk: "Dialog", 1993. – 172 p. [in Russian].

Lopatin V.A. Srubnye poseleniya stepnogo Volgo-Ural'ya: Ucheb. pos. [Timber-grave settlements of the Volga-Ural steppe: Study village]. – Saratov: SSU, 2002. – 136 p. [in Russian].

Malov N.M. Kul'turogenez v epohu pozdnej bronzy Nizhnego Povolzh'ya [Cultural genesis in the Late Bronze Age of the Lower Volga Region]. // News of Saratov University. History series. International relations. -2012. –Volume 12. – Issue 1. – pp. 95-100. [in Russian].

Maryksin D.V. Lukpanova Ya. A. Novye pogrebeniya v doline reki Ural // Voprosy istorii i arheologii Zapadnogo Kazakhstana [New burials in the valley of the Ural River]. // Questions of history and archeology of Western Kazakhstan. – vol. IV /edited by M.N. Sdykov. – Uralsk: Center of History and Archeology, 2017. – pp. 222-227. [in Russian].

Moshkova M.G., Zhelezchikov B.F., Kriger V.A. Otchet. Arheologicheskie raboty v Ural'skoj oblasti v 1978 godu [Report. Archaeological work in the Ural region in 1978]. // Archive of the A.Kh. Margulan Archeology Institute, 1978. – Fund 11, file 1967, inventory 2, 138 p. [in Russian].

Moshkova M.G., Zhelezchikov B.F., Kriger V.A. Otchet. Arheologicheskie raboty v Ural'skoj oblasti v 1980 godu [Report. Archaeological work in the Ural region in 1980]. // Archive of the A. Kh. Margulan Archeology Institute, 1980. – Fund 11, file 1838, inventory 2, 161 p. [in Russian].

Mussayeva R.S. Predvaritel'nye dannye o pogrebal'nyh pamyatnikah srubnoj kul'tury Zapadnogo Kazakhstana [Preliminary data on the burial monuments of the timber-grave culture of Western Kazakhstan]. // Margulan readings – 2020: materials of the international scientific and practical conference "The Great Steppe in the light of archaeological and interdisciplinary research" (Almaty, April 15-17, 2020). – Almaty: A.Kh. Margulan Institute of Archaeology, 2020. – Vol. 2. – pp.122-129. [in Russian].

Mussayeva R.S. Poseleniya srubnoj kul'tury Zapadnogo Kazakhstana: istoriya izucheniya i kratkie vyvody [Settlements of the timber-grave culture of Western Kazakhstan: the history of study and brief conclusions]. // Margulanov readings–2021: materials of the international scientific and practical conference "The Great Steppe in the context of ethnocultural research" dedicated to the 30th anniversary of Independence of the Republic of Kazakhstan and the 30th anniversary of the A.Kh. Margulan Institute of Archaeology (Almaty, October 26-27, 2021). In 3 volumes. – Almaty: A.Kh. Margulan Institute of Archaeology, 2021. Vol. 1. – pp.145-153. [in Russian].

Otroschenko V.V. Istoriya plemen zrubnoï spil'nosti [Istoriya plemeniv logovnogo obshchestva]. / candidate of Historical Sciences: 07.00.04 archeology. – Kiev, 2002. [in Ukrainian].

Pamyatniki srubnoj kul'tury: Volgo-Ural'skoe mezhdurech'e [Monuments of Timber-grave culture: Volga-Ural interfluvium]. // Archeology of Russia (Set of archaeological monuments. Vol. In 1-10. Vol.1). – Saratov: Publishing house of the Saratov State University, 1993. – 200 p. [in Russian].

Rafikova Ya.V. Parnye pogrebeniya srubno-alakul'skoj kontaktnoj zony YUzhnogo Zaural'ya [Paired burials of the Timber-grave-Alakul contact zone of the Southern Trans-Urals]. // Bulletin of ChelSU. Ser. "History". – 2008. – No. 18. – pp. 5-13. [in Russian].

Sdykov M.N. Nauchnyj otchet o rezul'tatah raskopok pamyatnikov mogil'nika i poseleniya «Kresty» i mogil'nika «Turbaza» [Scientific report on the results of excavations of the monuments of the burial ground and the settlement "Kresty" and the burial ground "Camp Site"]. 1992 // Archive of the A.Kh. Margulan Archeology Institute. Fund 2, file 2272, inventory 2, 31 p. [in Russian].

Sdykov M. Otchet ob arheologicheskikh raskopkakh Burlinskogo, Akzhaïnskogo, Zelenovskogo rajonah (na kurganah mogil'nikov Aksaj III, Dostyk, Karaul-tobe) v 2009 g. [Report on archaeological excavations of Burlinsky, Akzhaïnsky, Zelenovsky district (on burial mounds Aksai III, Dostyk, Karaul-tobe) in 2009]. // Archive of the A.Kh. Margulan Archeology Institute. Fund 2, file 2799, inventory 51, 48 p. [in Russian].

Sdykov M., Mergaliev R., Orynbasarov E., Utepbaev U. Otchet o raskopkakh kurgannykh kompleksov Novopavlovka, Utvinka, Algabas, Zhusandyoy, Zhanakonys v 2006 g. [Report on the excavations of the kurgan complexes Novopavlivka, Utvinka, Algabas, Zhusandyoy, Zhanakonys in 2006]. // Archive of the A.Kh. Margulan Archeology Institute. Fund 2, file 2938, inventory 48, 32 p. [in Russian].

Sdykov M.N., Utepbaev U.A., Krygin A.P. Otchet o nauchno-issledovatel'skoj rabote na arheologicheskikh pamyatnikah Mereke I i Ersary I za 2014 g. [Report on research work at the archaeological sites of Merek I and Ersary I for 2014]. // Archive of the A.Kh. Margulan Archeology Institute. Fund 2, file 3254, inventory 57, 28 p. [in Russian].

Sinityn I.V. Arheologicheskie issledovaniya Zavolzhskego otryada [Archaeological research of the Zavolzhsky detachment]. // Materials and research on archaeology. № 60. Antiquities of the Lower Volga region (Results of the work of the Stalingrad Archaeological Expedition) / ed. by E.I. Krupnov. – M.: Publishing House of the USSR Academy of Sciences, 1959. T. 1. – pp. 39-205. [in Russian].

Tkachev V.V. Srubnaya kul'tura na territorii Zapadnogo Kazakhstana [Timber-grave culture on the territory of Western Kazakhstan]. // Steppe Eurasia in the Bronze Age: cultures, ideas, technologies: collection of scientific tr. to the 80th anniversary of G.B. Zdanovich. Chelyabinsk: ChelSU Publishing House, 2018. – pp. 112-125. [in Russian].

МАЗМҰНЫ

ӘДІСНАМАНЫҢ ТЕОРИЯСЫ

А.А. Бимолданова, М.Ж. Бекмагамбетова, Р.К. Бекмагамбетов ҚАЗАҚ БАЛАЛАРЫНА АРНАЛҒАН «БАЛДЫРҒАН» ЖУРНАЛЫНЫҢ МҰҚАБАСЫ КЕҢЕСТІК ҚОҒАМДАҒЫ ГЕНДЕРЛІК СТЕРЕОТИПТЕРДІҢ КӨРІНІСІ РЕТІНДЕ.....	4
---	---

О.Х. Мұхатова ЖЕТІСУ ОБЛЫСЫНДАҒЫ ҚОНЫС АУДАРУ ІСІ МЕНГЕРУШІСІ ҚОРЫНЫҢ (№ 19) ҚҰЖАТТАРЫН ҚҰПИЯСЫЗДАНДЫРУ МӘСЕЛЕСІ.....	15
--	----

ТАРИХ

Қ.Қ. Байсарина, Б. Токешкадилов, А.Б. Бақытжанова ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАНДА АУҚАТТЫ ШАРУА ҚОЖАЛЫҚТАРЫН ТӘРКІЛЕУ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТАРИХИ САЛДАРЫ.....	26
--	----

Б.А. Жүрсінбаев, Б.Т. Жұбанышов, Е.Қ. Серікбаев МӨДЕ ШАНЬОУ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЖҮРГІЗГЕН РЕФОРМАЛАРЫ.....	44
--	----

К.М. Ильясова ТЕРГЕУ ПРОЦЕСТЕРІ: «АЛАШ ІСІ» МЕН «АҒАЙЫНДЫ ӘДІЛЕВТЕР ІСІНІҢ» САБАҚТАСТЫҒЫ.....	57
--	----

С.С. Исмаилов, У.Т. Ахметова, Д.С. Беков 1920-1930 ЖЫЛДАРДАҒЫ КЕҢЕС МЕМЛЕКЕТІНІҢ АУЫЛ ХАЛҚЫНА ҚАТЫСТЫ РЕПРЕССИЯЛЫҚ САЯСАТЫ.....	73
--	----

Г.Б. Нарымбет, Ә.К. Шашаев, Д.Б. Жақаш ЕДІГЕ ЖЫРЫНДАҒЫ ТОҚТАМЫШ ХАННЫҢ ТАРИХИ ТҮЛҒАСЫ.....	84
--	----

А.Е. Кубатова, Ж.Р. Байдилдеев ЖӘДІЛЕРДІҢ МЕРЗІМДІ БАСҚАРУЛАРЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ҚЫРҒЫЗСТАН ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ӨМІРІНДЕГІ РӨЛІ.....	95
---	----

З.Г. Сактаганова, Г.М. Байгожина 1980-ІІІ ЖЫЛДАРДЫҢ ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫНДА ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТІЛ САЯСАТЫНЫҢ ПРАКТИКАЛЫҚ ТУРҒЫДА ЖҮЗЕГЕ АСЫРЫЛУЫ.....	112
---	-----

М.Р. Сәтенова КЕНЕСАРЫ ҚАСЫМОВ ЖАСАҚТАРЫНЫҢ ҰЛЫ ЖҮЗ АУМАҒЫНДАҒЫ ӘСКЕРИ ІС-ҚИМЫЛЫ ЖӘНЕ РЕСЕЙ САЯСАТЫ.....	123
---	-----

Ш.Б. Тілеубаев АЛАШ ҚОЗҒАЛЫСЫНЫҢ ЖЕТІСУЛЫҚ ҚАЙРАТКЕРІ ЫБЫРАЙЫМ ЖАЙНАҚОВ ЖӨНІНДЕ.....	134
---	-----

Е.Е. Хайдаров ОРАЛ ОКРУГІНДЕГІ ХАЛЫҚ КӨТЕРІЛІСТЕРІ (1929 жыл) (Жымпиты, Зауральный, Камен аудандары материалдары негізінде).....	145
---	-----

М.А. Шашаева, М.М. Қозыбаева

ХІХ-ХХ ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ҚАЗАҚ БАСПАСӨЗІНДЕГІ «ӘЙЕЛ ТЕҢДІГІ» МӘСЕЛЕСІ.....160

АНТРОПОЛОГИЯ

А.А. Ергешбаев, А.Х. Шаяхметов, А.Б. Байтанаева, Е.Б. Байтанаев

ҚОЙБОТА ҚАЛАШЫҒЫНДАҒЫ АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР

(Алдын ала қорытындылар).....171

Р.С. Мусаева

БАТЫС ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚИМА МӘДЕНИЕТІНІҢ ЖЕРЛЕУ ЕСКЕРТКІШТЕРІ:

ЗЕРТТЕЛУ ТАРИХЫ ЖӘНЕ ҚЫСҚАША ҚОРЫТЫНДЫЛАР.....187

СОДЕРЖАНИЕ

ТЕОРИЯ МЕТОДОЛОГИИ

А.А. Бимолданова, М.Ж. Бекмагамбетова, Р.К. Бекмагамбетов ОБЛОЖКА КАЗАХСКОГО ДЕТСКОГО ЖУРНАЛА «БАЛДЫРГАН» КАК ОТРАЖЕНИЕ ГЕНДЕРНЫХ СТЕРЕОТИПОВ СОВЕТСКОГО ОБЩЕСТВА.....	4
---	---

О.Х. Мухатова ПРОБЛЕМА КЛАССИФИКАЦИИ ДОКУМЕНТОВ ФОНДА ЗАВЕДУЮЩЕГО ПЕРЕСЕЛЕНЧЕСКОГО ДЕЛА СЕМИРЕЧЕНСКОГО РАЙОНА.....	15
---	----

ИСТОРИЯ

Қ.Қ. Байсарина, Б. Токешкадилов, А.Б. Бақытжанова КОНФИСКАЦИЯ КРЕСТЬЯНСКИХ ХОЗЯЙСТВ В ВОСТОЧНОМ КАЗАХСТАНЕ И ЕЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ.....	26
--	----

Б.Ж. Джурсунбаев, Б.Т. Жубанышов, Е.К. Серикбаев МОДЭ ШАНЬЮЙ И ЕГО РЕФОРМЫ.....	44
---	----

К.М. Ильясова СЛЕДСТВЕННЫЕ ПРОЦЕССЫ: ВЗАИМОСВЯЗЬ СУДЕБНЫХ ДЕЛ «АЛАШСКОЕ ДЕЛО» И «ДЕЛО БРАТЬЕВ АДИБЕВЫХ».....	57
---	----

С.С. Исмаилов, У.Т. Ахметова, Д.С. Беков РЕПРЕССИВНАЯ ПОЛИТИКА СОВЕТСКОГО ГОСУДАРСТВА В ОТНОШЕНИИ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ В 1920-1930-е ГОДЫ.....	73
--	----

Г.Б. Нарымбет, А.К. Шашаев, Д.Б. Жакаш ИСТОРИЧЕСКАЯ ЛИЧНОСТЬ ХАНА ТОХТАМЫША В ПОЭМЕ “ЕДИГЕ”	84
---	----

А.Э. Кубатова, Ж.Р. Байдилдеев ПЕРИОДИЧЕСКИЕ ИЗДАНИЯ ДЖАДИДОВ И ИХ РОЛЬ В ОБЩЕСТВЕННО-КУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ КЫРГЫЗСТАНА.....	95
--	----

З.Г. Сактаганова, Г.М. Байгожина ПРАКТИЧЕСКАЯ РЕАЛИЗАЦИЯ ЯЗЫКОВОЙ ПОЛИТИКИ В КАЗАХСТАНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ 1980-Х ГГ.....	112
--	-----

М.Р. Сатенова ВОЕННЫЕ ДЕЙСТВИЯ ОТРЯДОВ КЕНЕСАРЫ КАСЫМОВА НА ТЕРРИТОРИИ СТАРШЕГО ЖУЗА И ПОЛИТИКА РОССИИ.....	123
--	-----

Ш.Б. Тлеубаев О ЖЕТЫСУСКОМ ДЕЯТЕЛЕ ДВИЖЕНИЯ АЛАШ ИБРАИМ ЖАЙНАКОВЕ.....	134
--	-----

Е.Е. Хайдаров НАРОДНЫЕ ВОССТАНИЯ В УРАЛЬСКОМ ОКРУГЕ (1929 г.) (на основе материалов Жымпитынского, Заурального, Каменского районов).....	145
---	-----

М.А. Шашаева, М.М. Козыбаева

ПРОБЛЕМА «ЖЕНСКОГО РАВЕНСТВА» В КАЗАХСКОЙ ПЕЧАТИ В XIX-XX ВЕКАХ.....160

АНТРОПОЛОГИЯ

А.А. Ергешбаев, А.Х. Шаяхметов, А.Б. Байтанаева, Е.Б. Байтанаев

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ НА ГОРОДИЩЕ КОЙБОТА

(Предварительные итоги).....171

Р.С. Мусаева

ПОГРЕБАЛЬНЫЕ ПАМЯТНИКИ СРУБНОЙ КУЛЬТУРЫ ЗАПАДНОГО КАЗАХСТАНА:

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ И КРАТКИЕ ВЫВОДЫ.....187

CONTENTS

THEORY OF METHODOLOGY

A. Bimoldanova, M. Bekmagambetova, R. Bekmagambetov COVER OF THE KAZAKH CHILDREN'S MAGAZINE "BALDYRGAN" AS A REFLECTION OF GENDER STEREOTYPES IN SOVIET SOCIETY.....	4
---	---

O. Mukhatova O. THE PROBLEM OF CLASSIFYING FUND DOCUMENTS OF THE HEAD OF COLONIZATION AFFAIR IN SEMIRECHENSK AREA.....	15
---	----

HISTORY

K. Baysarina, B. Tokeshkadyrov, A. Bakytzhanova FARM CONFISCATION IN EASTERN KAZAKHSTAN AND ITS HISTORICAL CONSEQUENCES.....	26
---	----

B. Dzhursunbayev, B. Zhubanyshov, E.K. Serikbaev MODE SHANYU AND HIS REFORMS.....	44
---	----

K.M. Ilyassova INVESTIGATORY PROCESSES: THE RELATIONSHIP OF "THE ALASH CASE" AND "THE CASE OF THE ADILEV BROTHERS".....	57
--	----

S.S. Ismailov, U.T. Akhmetova, D.S. Bekov THE REPRESSIVE POLICY OF THE SOVIET STATE TOWARDS THE RURAL POPULATION IN THE 1920s AND 1930s.....	73
---	----

G. Narymbet, A. Shashaev, D. Zhakash THE HISTORICAL PERSONALITY OF KHAN TOKHTAMYSH IN THE POEM "EDIGE".....	84
---	----

B. Kubatova, Zh. Baydildeev PERIODICALS OF THE JADIDS AND THEIR ROLE IN SOCIAL AND CULTURAL LIFE OF KYRGYZSTAN.....	95
--	----

Z. Saktaganova, G. Baigozhina PRACTICAL IMPLEMENTATION OF THE LANGUAGE POLICY IN KAZAKHSTAN IN THE SECOND HALF OF THE 1980-S.....	112
--	-----

M.R. Satenova MILITARY ACTIONS OF KENESSARY KASSYMOV'S DETACHMENTS ON THE TERRITORY OF THE SENIOR ZHUZ AND THE POLICY OF RUSSIA.....	123
---	-----

Sh.B. Tleubayev ABOUT THE ZHETYSU LEADER OF THE ALASH MOVEMENT IBRAIM ZHAINAKOV.....	134
--	-----

E.E. Khaidarov POPULAR UPRISINGS IN THE URAL DISTRICT (1929) (Based on materials from Zhymпитыnsky, Zauralny, Kamensky districts).....	145
---	-----

M. Shashayeva, M. Kozybayeva

THE PROBLEM OF "WOMEN'S EQUALITY"

IN THE KAZAKH PRESS IN THE XIX-XX CENTURIES.....160

ANTHROPOLOGY

A.A. Ergeshbayev, A.K. Shaiakhmetov, A.B. Baitanayeva, Y.B. Baitanayev

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH AT THE KOYBOTA SITE (Preliminary results).....171

R. Mussayeva

FUNERARY MONUMENTS OF THE TIMBER-GRAVE CULTURE

OF WESTERN KAZAKHSTAN: THE HISTORY OF STUDY AND BRIEF CONCLUSIONS.....187

Компьютерде беттеген
Зикирбаева В.С.

Редакцияның мекен-жайы:
050010, Қазақстан Республикасы
Алматы қ., Шевченко көш., 28,
ҚР БҒМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
«edu.e-history.kz» журналының редакциясы
Телефон: +7 (727) 261-67-19
E-mail: edu.history@bk.ru
Электрондық мекен-жайы: www.edu.e-history.kz

Журнал 2013 жылдан бастап шығады.

Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігінің Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде 2014 ж. 29 қазанында тіркеліп, № 14602-ИА куәлігіне ие болды.